

**ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ Л.Л. СЕМПОЛОВСЬКОГО – ВИДАТНОГО
СЕЛЕКЦІОНЕРА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ В УКРАЇНІ**

Визнання України світовою спільнотою як країни з потужним науковим та творчим потенціалом потребує всебічного вивчення її історико-культурної спадщини, зокрема творчої спадщини окремих діячів в галузі науки і техніки. Сучасний стан української селекції культурних рослин є результатом багаторічної праці окремих дослідників, яким довелося пережити не одне потрясіння десятиріч двадцятого століття, але, незважаючи на складні матеріальні й моральні умови, вдалося досягти значних результатів, поліпшуючи існуючі і створюючи нові сорти сільськогосподарських культур.

Історія вітчизняної селекції цукрових буряків нерозривно пов'язана з іменем Л.Л. Семполовського, який протягом 52 років працював на Уладово-Люлинецькій дослідно-селекційній станції – одній із перших сільськогосподарських дослідних установ в Україні. Метою даної статті є узагальнення біографічних даних та створення життєпису видатного дослідника-селекціонера, етнічного поляка, який, будучи високоосвіченою й духовно багатою людиною, обрав Україну своєю другою Батьківщиною і віддав їй всі свої сили, талант та уміння.

Дослідженням біографії Л.Л. Семполовського та його творчого доробку в контексті історії науки в радянській історіографії займалися М. Орловський, К. Швайко, в українській – С. Іллевич, М. Роїк, В. Колесник та ін., хронологія життя публікувалась у періодичних виданнях радянського періоду. Проте потребують уточнення деякі події з біографії науковця, відсутня вичерпна бібліографія праць Л.Л. Семполовського та публікацій про нього.

Лев (Леон) Людвигович Семполовський народився 4 квітня 1868 р. в селі Крерове Познанського воєводства (Польща) в родині управителя поміщицьких маєтків. Він був сином Людвіга й Пауліни з Брикчинських. Його старший брат, Антон Людвигович Семполовський (1847-1936) – видатний польський селекціонер, творець теоретичних і практичних основ польської школи вирощування сільськогосподарських культур і насінництва. Він є автором більш як 500 друкованих праць, опублікованих польською, німецькою й російською мовами [1].

Освіту Л. Семполовський здобував спочатку в Познанській гімназії, котру закінчив у 1885 році. У 1885-1889 рр. вивчав хімію і природничі науки в університетах Бреслау, Ростока й Берліна, де здобув ступінь доктора філософії, захистивши дисертацію на тему «Про деякі похідні етилбензолу». Будучи недостатньо матеріально забезпеченим, Л. Семполовський під час свого навчання одержував систематичну допомогу у вигляді стипендії від Товариства польської чоловічої молоді, яку він потім повертав зі свого заробітку [2].

Після закінчення навчання Л. Семполовський протягом двох років працює хіміком на цукроварнях у Саксонській провінції, у Швансбеку та Ландсберзі, потім був переведений до Італії, де керував дослідами з вирощування цукрових буряків. Після повернення з Італії працював у торговій лабораторії у Вроцлаві, звідки перейшов на посаду фабричного хіміка й керівника селекції й насінництва цукрових буряків на цукровий завод у Куртвіці (Сілезія), який належав німецькому магнату А. Роде [3].

Ім'я Л. Семполовського стає відомим серед селекціонерів та спеціалістів цукрової галузі, з'являються його перші публікації на сторінках польських аграрних часописів. Він постійно спілкується з А.Л. Семполовським, навіть пише розділ «Коренеплоди» до першого на території Російської імперії «Посібника з розмноження насіння й поліпшення вирощування рослин», який у 1897 р. на прохання Імператорського Вільного економічного товариства А. Семполовський надрукував у Санкт-Петербурзі [4, с. 139]. Однією з головних заслуг А. Семполовського є заснування декількох контрольних сільськогосподарських насінневих станцій на території Польщі (у Жабикові, Львові й Варшаві). У 1892-1904 рр. А. Семполовський завідував сільськогосподарською дослідною станцією в Собешині, в маєтку графа Кицького. Відвідуючи брата в Собешині, Л. Семполовський мав можливість ґрунтовно знайомитись із найкращими методами селекції жита, пшениці, кукурудзи, кормових трав та інших культур, організацією порівняльних сортовипробувань зернових культур та коренеплодів [5].

Наприкінці XIX століття на російському ринку насіння цукрових буряків переважали сорти німецьких і французьких фірм, які постачали маточне насіння за надзвичайно високими

цінами – до 500 крб золотом. Перші дослідні станції з селекції цукрових буряків на території сучасної України організовувались при цукрових заводах, які належали полякам і обслуговувались виключно польським спеціальним персоналом [6, с. 23]. Дізнавшись у червні 1898 р. про вільну вакансію хіміка на цукровому заводі в Уладівці (Подільська губернія), Л. Семполовський пропонує свою кандидатуру на цю посаду. Адміністратор цукрового заводу в Куртвіці рекомендував «...доктора Семполовського як науково освіченого, що має найкращі знання лабораторного і заводського виробництва, хіміка» [7, с. 71]. Так розпочався період життя Л.Л. Семполовського на українській землі довжиною у 62 роки.

Уладівська селекційна станція в адміністративно-господарському відношенні підпорядковувалась цукровому заводу, Л. Семполовський одночасно виконував обов'язки хіміка на підприємстві й керівника селекції цукрових буряків. До приходу Л. Семполовського на Уладівській станції переважав масовий добір за цукристістю коренів. Л. Семполовський одразу вирішив вести селекцію у кількісному і якісному напрямках, щоб отримати найбільший вихід цукру з одиниці площі, що, на його думку, передусім характеризувало кращі сорти. Головними методами селекційної роботи стали різні варіанти добору зі всебічним вивченням вихідних матеріалів за врожайністю, цукристістю, екстер'єром коренів, інші морфологічними і якісними показники, стійкістю до хвороб. У результаті значно підвищилась ефективність уладівських сортів, перед Першою Світовою війною виробництво насіння вже досягло 30000 пудів на рік. За результатами порівняльних сортовипробувань, що проводились за ініціативою Товариства цукрових заводів Царства Польського у 1910 році, один із уладівських сортів за збором цукру з одного гектара посів четверте місце, а за збором коренів – перше. Уладівська станція повністю забезпечувала власні потреби заводу в еліті й фабричному насінні, потреби селян-плантаторів, відпускала торгіву еліту для сусідніх цукрових заводів та на експорт до Франції, Німеччини, Австрії [8, с. 22].

Л.Л. Семполовський розумів, що боротьба за високу агротехніку маточних посівів – це боротьба за підвищену урожайність і цукристість фабричного насіння. За ініціативою селекціонера, починаючи з 1900 року, Уладівським цукровим заводом було налагоджено виготовлення до 30 тисяч пудів суперфосфату на рік для потреб бурякосіяння селекційної станції, маєтків заводу та селян-плантаторів. Цю роботу припинили лише у 1912 році з відкриттям Вінницького суперфосфатного заводу. Для випробовування уладівських сортів в різних ґрунтово-кліматичних умовах Л.Л. Семполовський у 1901 р. організував селекційне відділення в Гусятчах (Східна Галичина), він здійснював також наукове керівництво селекційною станцією, заснованою у 1915 р. при цукровому заводі в Ситківцях Київської губернії [9, с. 7].

Перша світова війна частково загальмувала діяльність існуючих в Україні селекційно-дослідних станцій, а революційна розруха і громадянська війна зовсім спаралізували їхню працю. Частина селекційних установ була цілком зруйнована, устаткування, насіння та селекційна документація інших були цілком або частково знищені, немало наукових співробітників загинуло за різних обставин. Рятуючи своє життя, провідні фахівці виїхали за кордон України, забравши із собою найцінніший селекційний матеріал. Емігрували видатні селекціонери цукрових буряків – Е. Костецький, Е. Заленський, с. Ритель, І. Вольський, Г. Скродський, Ф. Куделька та інші. Серед селекціонерів-буряководів, що залишились працювати в Україні, були В.В. Михалевич на Верхняцькій, О.Ф. Гельмер на Харківщині, Е.В. Хренніков в Ситківцях, Л.Л. Семполовський в Уладівці та ін. [10, с. 111-112].

З наближенням лінії фронту у червні 1915 р. Л. Семполовського як німецького підданого було вислано за межі Уладівки, дозвіл на повернення він отримав лише у травні 1917 р. [7, с. 77-79]. У 1917 р. була зруйнована станційна лабораторія, лише найголовніше обладнання та насінневу еліту вдалось вивезти на цукровий завод. У роки громадянської війни селекційні посіви проводились площею всього лише 15-20 десятин, для потреб селекції робітники цукроварні віддали частину своїх городів. Працювати доводилось при мінімальній підтримці з боку цукроварні, іноді без усяких засобів до існування [11, с. 331].

Після націоналізації цукрових заводів селекційні установи при них були передані у відання Голоцукру. Коли у 1921 р. Уладівська станція увійшла в систему Сортівничо-насінного управління Цукротресту, Л.Л. Семполовського було призначено її керівником. Оригінальні уладівські сорти цукрових буряків стали вихідним матеріалом для Верхняцької, Рамонської та інших дослідно-селекційних станцій. Розгорталась робота станції, її угіддя зросли до 225 га, збільшувався штат спеціалістів. Селекціонеру-одинаку довелось допустити

нових працівників, які не мали практичного досвіду, але були обізнані з теорією селекції, до своїх багаторічних надбань, до впровадження більш сучасних методів досліджень. Л.Л. Семполовський поруч із селекційними процесами постійно заохочував молодих працівників до науково-дослідної роботи, ділився з ними новинами із зарубіжних фахових видань. «Закінчилась доба селекціонера-артиста-науковця-одинака і почалась доба більш комплексного охоплення проблем селекції» [12, с. 5].

Протягом колективних сортовипробувань 1921-1927 рр. сорти Л.Л. Семполовського, що були результатом дореволюційної праці, виявили себе як високопродуктивні та дали найвищий урожай цукру з гектара. За цей період уладівським сортами покривалось 60% потреб маточного насіння цукрових буряків у країні. Станційні еліти останніх років перевищували уладівський стандарт за врожайністю та цукристістю. У великому масштабі застосовувались методи індивідуального добору, масовий добір використовувався лише для підтримки вихідних матеріалів для подальшої праці, проводились дослідні з гібридизації. У 1929 р. Радянський Союз повністю відмовився від імпорту сортів іноземної селекції з-за кордону [13, с. 142].

У 1927 р. Уладівську селекційну станцію було об'єднано з Люлинецьким насінневим радгоспом загальною площею 1574 га, звідси походить сучасна назва станції – Уладово-Люлинецька. У 1929 р. з метою підсилення науково-дослідної роботи Сортівничо-насіннєве управління звільняє Л.Л. Семполовського від обов'язків директора Уладово-Люлинецької дослідно-селекційної станції і призначає заступником директора з наукової роботи та керівником відділу селекції цукрових буряків [7, с. 40].

Районований у 1930 р. сорт У1030, прийнятий як всесоюзний стандарт порівняльних сортовипробувань другої п'ятирічки, був створений методом насіннєвої суміші 111 номерів індивідуального добору. З цього часу станція також стала відпускати виробництву урожайно-цукристі сорти (типу «нормаль»). У 30-ті роки уладівські сорти займали до 50% усіх посівів цукрових буряків в СРСР. Найкраще проявили себе сорти У1017, У1018, У1030, У172N та ін. Велику увагу Л.Л. Семполовський приділяв добору найбільш стійких до грибкових захворювань та кагатної гнилі сортів, якості коренів [13, с. 142].

Здобуті успіхи зробили Уладівсько-Люлинецьку селекційну станцію однією з провідних дослідних установ на території СРСР. Двічі, у 1938 та у 1940 рр., з її роботою ґрунтовно знайомився академік М.І. Вавілов, він оглянув дослідні поля, довго спілкувався із Л.Л. Семполовським та іншими фахівцями станції. Учень Л.Л. Семполовського К.П. Швайко згадував: «Коли Л.Л. Семполовський взнав про трагічну долю Вавілова, довго не міг заспокоїтись, все ходив і повторював: «То чорт зна що, то глупство», а в кінці не стримався і вигукнув: «Це зроблено руками негідників, безпринципних кар'єристів, випадкових людей в науці» [14].

Важкі випробування випали на долю дослідника з початку Великої Вітчизняної війни. Внаслідок швидкого просування німців по радянській території, лише частину працівників й елітного матеріалу станції вдалось евакуювати. Перед станцією постала загроза розграбування і руйнування, всі категорії селекційних посівів залишились у полі. Незважаючи на труднощі, Л.Л. Семполовському вдалось зберегти насіння всіх селекційних номерів і проводити селекційну роботу після встановлення окупаційної влади [7, с. 138]. Незважаючи на суворий контроль з боку німецьких спеціалістів, працівникам станції вдалось також зберегти елітне насіння цукрових буряків від вивезення до Німеччини, замінивши його фабричним. Завдяки цьому з приходом радянських військ навесні 1944 р. станція, хоча й зазнала величезних матеріальних збитків, одразу продовжила свою роботу [7, с. 131].

Після закінчення війни 77-річному селекціонеру довелось у короткі строки відновлювати селекційну роботу з цукрових буряків. За період 1944-1951 рр. обсяг роботи відділу цукрових буряків збільшився порівняно з довоєнним періодом. Велику увагу науковець приділяв питанням науки, теоретичної підготовки спеціалістів [15, 16].

Останній сорт, створений за участю Л.Л. Семполовського, був районований у 1950 р. Будучи практиком, Л.Л. Семполовський не залишив по собі великої кількості друкованих праць. До революції його статті друкувались у польських та німецьких виданнях, за радянської влади – в збірниках СНУ, періодичних виданнях, він також став одним із авторів I тому радянської фундаментальної монографії «Свекловодство» [17, с. 872].

Всі, кому довелось працювати з Л.Л. Семполовським, згадували його як високоосвічену, принципову, вимогливу до себе та інших, проте надзвичайно скромну людину. Серед учнів Л.Л. Семполовського – селекціонери А.Г. Шиманський, Є.Є. Балан, І.Ю. Громик, М.Д. Булін,

О.В. Попов та багато інших. У вітальній телеграмі до 90-річчя науковця академік Мазлумов називає Лева Людвиговича «батьком вітчизняної селекції цукрових буряків» [13, с. 142]. У своїх спогадах І.Ю. Громик, називаючи Л.Л. Семполовського «наївним ідеалістом», відзначає, що все своє життя той присвятив селекції цукрових буряків, порівнює творчі пошуки вченого-селекціонера з дослідями Г. Менделя [12, с. 4].

Здобутки Л.Л. Семполовського у селекції цукрових буряків були відзначені двома Великими Золотими медалями ВСГВ, медаллю «За доблесний труд у Великій вітчизняній війні», орденами Трудового Червоного Прапора (1948) і Леніна (1958). Незважаючи на це, він, за свідченнями колег, залишався надзвичайно скромною людиною, на визнання своїх заслуг відповідав виразом Марка Аврелія: «Жити – це виконувати свій обов'язок» [18, с. 109]. У 1950 р. у зв'язку з похилим віком та повною втратою зору Л.Л. Семполовський вийшов на пенсію. Вже не беручи безпосередньої участі в роботі, селекціонер залишився жити на станції, частину своїх коштів віддав для наукової бібліотеки. В останні роки життя польське товариство Червоного Хреста пропонувало Л.Л. Семполовському переїхати до Польщі, йому обіцяли повне державне утримання. Але селекціонер від цієї привабливої пропозиції відмовився, залишившись до кінця своїх днів на українській землі [19].

Помер Л.Л. Семполовський 10 жовтня 1960 р., похований у сквері на території станції, перед науковим корпусом встановлений бронзовий бюст селекціонера. В музеї Уладово-Люлинецької дослідно-селекційної станції обладнано меморіальну кімнату Л.Л. Семполовського, там зберігаються його документи, книги, особисті речі [2]. У 1961 р. Всесоюзним науково-дослідним інститутом цукрових буряків було порушено клопотання перед Радою Міністрів УРСР про присвоєння Уладово-Люлинецькій дослідно-селекційній станції імені селекціонера [20]. На жаль, ця ініціатива не була підтримана.

Отже, розпочавши наприкінці XIX ст. селекцію цукрових буряків на Уладівській селекційній станції, Л.Л. Семполовський досяг видатних результатів, створивши перші вітчизняні високопродуктивні сорти, які з успіхом конкурували із закордонними, що дало можливість вітчизняній цукровій промисловості позбутися залежності від іноземних насінневих фірм. Життя і діяльність Л.Л. Семполовського є дивовижним прикладом довголіття в науці, наполегливості, відданості своїй справі, надзвичайної працездатності й патріотизму. Упродовж 52 років своєї праці в одній із перших в Україні дослідно-селекційних установ він не припиняв селекційну роботу навіть в роки воєн та розрухи, передавши у виробництво 76 оригінальних сортів багатонасінних цукрових буряків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Колесник В. Семполовський Лев Людвигович // Відомі поляки в історії Вінниччини : біографічний довідник / Вікторія Колесник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – С. 673-676.
2. Швайко К. Уладово-Люлинецька селекстанція і її значення в розвитку вітчизняного сортівництва цукрових буряків : (із матеріалів музею Уладово-Люлинецької дослідно-селекційної станції) / К. Швайко // Прапор перемоги. – 1983. – 14 черв.; 18 черв.; 30 черв.
3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 44.
4. Руководство к разведению семян и улучшению возделываемых растений / сост. А.Л. Семполовский. – СПб., 1897. – 200 с.
5. Antoni Sempołowski – twórca polskiej szkoły hodowli roślin i nasiennictwa. – Режим доступу: <http://www.cbr.edu.pl/rme7/stronki/52.html>. – (Назва з екрану).
6. Орловский Н.И. Этапы развития отечественной селекции сахарной свеклы / Н.И. Орловский; М-во сел. хоз-ва СССР; ВНИС. – К., 1973. – 156 с.
7. Швайко К.П. Уладово-Люлинецкая опытно-селекционная станция. Хронологический справочник 1888-1978 [Рукопис] / К.П. Швайко. – [Б.м.], 1978. – 242 с.
8. Семполовский Л.Л. Селекция – это упорный труд / Л.Л. Семполовский // Сахар. свекла. – 1957. – № 11. – С.21-25.
9. Семполовский Л.Л. Исторический очерк Уладовско-Люлинецкой селекционной станции / Л.Л. Семполовский // Труды Уладовско-Люлинецкой селекционной станции. 1888-1928 гг. – К. : Изд-во ССУ Союзасахара, 1930. – Вып. 1. – С. 5-13.
10. Гагарин Г. Історія селекції сільськогосподарських культур в Україні / Григорій Гагарин // Наукові Записки Українського технічно-господарського інституту. – Мюнхен, 1967. – С. 107-150.
11. Уладовская сортоводная станция / [Л.Л. Семполовский] // Сортоводные станции Сахаротреста / ССУ Сахаротреста. – К. : Издание Сахаротреста, 1923. – С. 329-333.
12. Громик І. Ю. Уладівсько-Люлинецька селекційна станція Цукротресту СРСР. – Архів УВАН у Нью-Йорку. – Ф. 14836.

13. Ильевич С.В. Очерки истории свеклосахарного производства в Украине: люди, события, факты / С.В. Ильевич ; под ред. Н.В. Роика. – Нежин: ООО «Видавництво «Аспект-Полиграф», 2007. – 236 с.
14. Швайко К. Не забути мені ту зустріч / К. Швайко // Прапор перемоги. – 1988. – 10 берез. 15. ДАВО. – Ф. 1825. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 39.
16. Там само. – Спр. 4. – Арк. 26.
17. Семполовский Л.Л. Селекция сахарной свеклы на Уладово-Люлинецкой опытно-селекционной станции в отношении устойчивости против грибных заболеваний / Л.Л. Семполовский // Свекловодство. Т. 1. Биология, генетика и селекция сахарной свеклы / отв. ред. М.П. Панасюк. – К. : Сельхозгиз УССР, 1940. – С. 872-878.
18. Орловский Н.И. Старейший селекционер нашей страны : (к 90-летию со дня рождения Л.Л. Семполовского) // Бюллетень науч.-техн. информации / под ред. И.Ф. Бузанова. – К., 1958. – Вып. 6. – С. 106-109.
19. Грабарчук К. Поляк Семполовський став видатним українським селекціонером // Вісник. – 2008. – 13 листоп.
20. ДАВО. – Ф. Р2700. – Оп. 6. – Спр. 1685. – Арк. 47.

С.Д. Гальчак

ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ СТОСОВНО ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ ІЗ ЗАГАРБАНИХ СХІДНИХ ТЕРИТОРІЙ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ВІЙНИ

Із здобуттям Україною незалежності після розпаду колишнього СРСР спостерігається підвищений інтерес вітчизняних дослідників до історичної долі «остарбайтерів». Роботи українських дослідників, опубліковані останнім часом, стосуються не лише аналізу розсекреченої джерельної бази дослідження [1], методичних підходів [2], але й розкривають чимало раніше невідомих сторінок насильницького вивезення «східних робітників» до Німеччини, їхнього рабського становища на нацистській каторзі, протидії реалізації планів гітлерівських загарбників з депортації «дармової робочої сили» з боку цивільного населення, радянських партизанів, більшовицько-комсомольського патріотичного антифашистського підпілля, сил національно-визвольного спрямування, боротьби з поневолювачами самих «остарбайтерів» у Третьюму рейху, в рядах європейського руху Опору, труднощі повернення колишніх бранців на Батьківщину [3]. Проте дослідники мало акцентують уваги на політиці німецької окупаційної влади стосовно використання робочої сили із загарбаних східних територій у початковий період війни.

У пропонованій статті ставиться за мету ліквідувати існуючу «білу пляму», дослідити еволюцію політики вищого керівництва Третьюму рейху стосовно необхідності використання робочої сили з України, інших загарбаних територій СРСР у мілітаристській економіці нацистської Німеччини, мотивацію прийнятих ним рішень.

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні робіт з історії Другої світової війни, сприятимуть більш глибокому розумінню проблем ще не до кінця розкритої теми драматичної долі «остарбайтерів».

Гітлерівські загарбники, віроломно напавши на Радянський Союз, найголовнішим завданням вважали його знищення як держави, ліквідацію існуючого в ній суспільно-політичного устрою, тотальне пограбування завойованих територій. Причому економічним питанням вони надавали не меншого значення, аніж військово-політичним. З опублікованого 13 лютого 1941 року відомством оборонної промисловості Німеччини під грифами «Важливо!», «Тільки для офіцерів» документа «Економічні наслідки операції на Сході» [4, №. 738] видно, що загарбники, передусім, мали намір пожитися українським і поволзьким хлібом, середньоазіатською і американською (у вигляді запасів на фабриках) бавовною, середньоросійськими коноплями та льоном, донецьким вугіллям, криворізькою залізною рудою та марганцем, кольськими нефеліном, нікелем, фосфатами, сибірським цинком (на складах у Подольську та Ленінграді), карпатським і північноросійським лісом, бакинською нафтою, родовищами вольфраму, міді, платини, цинку та інших кольорових металів, на яких у Німеччині відчувався помітний дефіцит.

Залучення ж цивільного населення із захоплених територій для робіт у рейху не передбачалось [5, с. 215 – 216]. Це не обумовлювалося жодним словом ні в згаданому вище документі, ні в так званій «Зеленій папці», зокрема, секретній інструкції «Завдання і організація